THE INSTITUTION OF CRIMINAL LIABILITY IN INTERNATIONAL LAW

Ionuț – Gabriel Dulcinatu

PhD Student, Free International University of Moldova, Chișinău

Abstract: The reality of war has changed considerably over time. While most, if not all, armed conflicts were once fought between states, many are now fought within states. Especially since the end of the Cold War, the world has witnessed the outbreak of non-international armed conflicts, often of an ethnic nature. Because the laws of war are still largely based on the concept of classical international armed conflict, it has proven difficult to fit this law into "modern" war crimes trials dealing with crimes committed during non-international armed conflicts. The criminal process therefore "updated" the laws of war. The international criminal judge aligned the realities of modern warfare with the purpose of the laws of war (preventing unnecessary suffering and enforcing "fair play"). International humanitarian law was further developed in war crimes law. This chapter discusses the transition from war crimes law to international criminal law, the concept of state responsibility for individual responsibility for international crimes, and the nature and sources of international criminal law.

International responsibility requires compliance with international obligations expressed in the norms and principles of international law, which make up the international legal order[1].

Through the prism of the quality of a complex legal entity, international liability guarantees the effectiveness of international law, fulfilling beyond the particularities of each form of liability, important functions in international law: international legality, guaranteeing the international legal order, establishing international relations, developing international relations[2].

Keywords: victim, international criminal liability, conflict, litigation, international criminal law.

JEL Code: K 33

Scurt istoric al răspunderii penale în dreptul internațional

Problemele dreptului internațional au făcut obiectul preocupărilor unor oameni, încă din perioada antichității, când vechii greci, prin prisma limitărilor materiale și spirituale ale epocii, au pus bazele unor relații internaționale, stabilite sub forma unor raporturi între cetățile grecești, bazate în principal pe norme cutumiare.

Deși aceste raporturi au avut la bază relații pașnice, bazate pe dialog și rezolvarea amiabilă a diferendelor, în planul extern al relațiilor cetăților grecești cu neamurile barbare, relațiile s-au bazat exclusiv pe forță, aceste fapte și concepții, fiind reflectate în scrierile vremii, în cadrul eticii și filozofiei războiului[3].

Problematica dreptului internațional a cunoscut numeroase forme incipiente care s-au derulat de-a lungul timpului, sub auspiciile specifice perioadelor istorice tranzitate, de la sistemul roman, sub forma Regulilor *Jus gentium*, care nu recunoșteau raporturi între state ci

[1] Maria Mona Pivniceru, *Răspunderea penală în dreptul internațional,* Ed. Polirom, București, 1999, p. 9, I.S.B.N. 973-683-228-7

[2] Grigore Geamănu, *Drept Internațional Public,* vol. I, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1981, p. 327, I.S.B.N. 978-978-690-884-2

[3] Christoper Philipson, *The International Law and Custom of Ancient Grece and Rome,* vol. 2, Londra 1911, p. 69

doar între indivizii romani și cei străini, sau reforma lui Caracalla din anul 212 î.e.n., care a stabilit că nu toți locuitorii Imperiului Roman, aveau calitatea de cetățeni romani, astfel încât nu puteau fi subiecți ai raporturilor cu cetățeni străini[4], la perioada evului mediu caracterizată de separatismul specific feudal, prin slabele legături economice și politice între state. Finele perioadei evului mediu, au adus o altă viziune asupra problemelor internaționale, apărând ideea interdependențelor statelor care au necesitat unele reglementări, mai ales în domeniul comercial, pe timp de pace și a stabilirii unui minim de reguli privind modul de desfășurare a războaielor.

Considerat părintele dreptului internațional, Hugo Grotius a fost cel care a pus bazele unor principii și criterii juridice privind modul de definire a războiului, militând pentru umanizarea lui. Astfel, Grotius aprecia că dreptatea trebuie privită ca o virtute atât în viața indivizilor cât și a statelor, fiind legată de viața socială și ar trebui să guverneze atât relațiile sociale pe timp de pace cât și pe cele din perioada războaielor. Totodată, acesta s-a pronunțat cu privire la necesitatea soluționării amiabile a diferendelor internaționale și la elaborarea unui sistem de legi care să fie respectat indiferent de perioada de pace sau război traversată, afirmând ”*este adevărat că legile tac în vreme de război, dar care legi?*” [5].

Grotius a pus bazele unui incipient drept internațional, sub forma unui drept al ginților, urmărind ca legile introduse să se bazeze pe consensul tuturor popoarelor, ceea ce a implicat și o oarecare obligație din partea acestora de a le respecta. Astfel, a încercat contopirea normelor cutumiare, cu cele convenționale, bazate pe voința umană.

În lucrările sale, Hugo Grotius nu a militat pentru înlăturarea războaielor, conștient de imposibilitatea realizării unui asemenea demers în condițiile dezvoltării socio – politice ale vremii, ci doar pentru supunerea războiului la anumite reguli juridice, în scopul umanizării acestuia. Acesta a susținut că ”*un război poate fi drept, deoarece o violență care, fără a încălca dreptul altuia, urmărește realizarea propriului drept, pe nedrept încălcat la rândul său, nu este prohibită nici de rațiune, nici de natura societății: așadar, n este interzisă orice fel de violență ci numai aceea care suprimă dreptul altuia*”[6].

Ideile lui Grotius au fost preluate și dezvoltate ulterior și de către Vladimir Illici Lenin, revoluționar și teoretician marxist, care a condamnat războaiele de agresiune dar a recunoscut legitimitatea războaielor de eliberare națională și autoapărare. Astfel, Lenin a arătat că ”*lămurirea caracterului războiului constituie o premisă necesară fără de care nu se poate preciza atitudinea față de război. Or pentru a lămuri acest caracter, trebuie stabilit înainte de toate, care sunt condițiile obiective concrete în cadrul cărora se desfășoară acest război. Războiul trebuie fixat în cadrul condițiilor istorice în care el are loc și numai după aceea ne putem preciza atitudinea față de el*” [7] .

La nivel internațional, conceptul de *răspundere penală* individuală nu a fost recunoscut decât după cel de-al doilea război mondial, prin Statutele Tribunalelor Militare de la Nürnberg și Tokyo, prin Acordul privind urmărirea și pedepsirea infractorilor de război grav al puterilor axei europene[8] și Statutul Tribunalului Militar Internațional (Carta de la Nürnberg), promulgat la 08 august 1945[9] și respectiv Statutul Curții Militare Internaționale pentru a judeca marii

[4] Chiara Lombardi, *Richerche in tema di ”Jus gentium”,* Milano, 1946, p. 74

[5] Hugo Grotius, *De Iure Belli ac Pacis (Despre dreptul războiului și al păcii),* Ed. Științifică, București, 1968, cp. XXIV, p.p. 575 și urm.

[6] Hugo Grotius, op. cit. Capitolul I, pag. 103

[7] Vladimir Illici Lenin, *Despre război, armată și știința militară*, vol I, Editura Militară, București, 1957, p. 448

[8] Hotărârea din 17.05.2010 de la Strasbourg a Marii Camere a Curții Europene a Drepturilor Omului, în cauza Kononov contra Letoniei, (Cererea nr. 36376/04), p. 60, disponibil on line: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-119801&filename=CASE%20OF%20KONONOV%20v.%20LATVIA%20-%20%5BRomanian%20

[9] Statutul Tribunalului Militar Internațional de la Nürnberg, în *Dreptul international umanitar al conflictelor armate,* Asociația română de drept umanitar, Ed. Șansa, București, 1993, art. 6

criminali de război din Orientul Îndepărtat (Statutul de la Tokyo)[10], promulgat la 19 ianuarie 1946.

La Nürnberg s-a recunoscut clar că infracțiunile contrare legii dreptului internațional nu pot fi săvârșite decât de persoane fizice și nu de entități abstracte iar prevederile dreptului internațional nu pot respectate decât dacă persoanele responsabile de aceste infracțiuni sunt pedepsite.

Victimele nu aveau statut special în fața acestor tribunale, neavând nicio posibilitate de a iniția cercetări sau urmăriri penale. În mod similar, nu a existat nicio structură specifică responsabilă pentru asistența sau sprijinirea victimelor și nicio prevedere privind despăgubirea acestora[11], statutele neconținând o definire clară a victimelor, viziunea acestora fiind centrată exclusiv pe infractor și ansamblul de mecanisme necesare pedepsirii acestuia.

Dreptul și răspunderea penală internațională

Așadar, dreptul internațional reprezintă punerea în practică a unui ansamblu de norme juridice care au fost create de state, pe baza acordului lor de voință, fiind guvernat de scopul comun al reglementării raporturilor internaționale[12]. Aceste relații presupun incidența a două teorii, respectiv *de colaborare*, sub forma dreptului internațional ce are la bază normele juridice și *de confruntare*, care constituie normele specifice dreptului internațional umanitar. Pentru ca raporturile internaționale să fie guvernate de norme de drept internațional, acestea trebuie să îmbrace forma unor raporturi în care statele se manifestă ca titulare ale drepturilor lor suverane[13].

Securitatea internațională presupune recunoașterea și respectarea strictă de către state a unei egalități suverane, independent de aspectele privind dimensiunea teritorială, potențialul și forța economică ori forța militară. În actualul context al dezvoltării societății umane naționale și internaționale, forța nu poate fi creatoare a unor drepturi ci este imperios a se adopta și dezvolta forța dreptului. Noul sistem de relații internaționale trebuie să se bazeze pe principiul interzicerii amenințării cu forța și a folosirii forței, urmând ca securitatea internațională să înlăture politica de forță, amenințare cu forța în scopul intimidării asigurând protecția fiecărei națiuni de pericolul unei agresiuni sau de presiunile internaționale ale altor state.

Această abordare va avea cu siguranță ca efect creșterea încrederii între state, favorizarea dezvoltării unor relații de prietenie și apropiere între națiuni, în plan politic, economic și social și implicit eliminarea încordării internaționale.

Legislația internațională contemporană precum și doctrina dreptului internațional actual presupun că toate statele, indiferent de poziția lor geografică, de mărime și puterea socială, economică, militară, trebuie să se bucure de egalitate în drepturi. Repudierea forței și a amenințării cu forța din relațiile internaționale, cultivarea egalității, a moralei și a conceptului de justiție universală internațională sunt în prezent imperativele preocupărilor în domeniul securității păcii și cooperării între state[14].

Legislațiile penale naționale și internaționale precum și doctrina juridică actuală au statuat principiul potrivit căruia infracțiunea, sub forma crimelor și delictelor, este singurul temei al răspunderii penale. Potrivit normelor de drept penal, o acțiune sau inacțiune, constituie infracțiune dacă a fost săvârșită cu vinovăție, prezintă pericol pentru relațiile sociale privind ordinea de drept și este prevăzută de legea penală, având drept consecință aplicarea unei

[10] Statutul Curții Militare Internaționale pentru a judeca marii criminali de război din Orientul Îndepărtat (Statutul de la Tokyo), art. 5

[11] Salvatore Zappala, *Human Rights in International Criminal Proceedings,* Oxford University Press, 2003, p. 8

[12] Raluca Miga-Beșteliu, *Drept internațional. Introducere în dreptul internațional public,* Ed. All Beck, București, 2003, p. 40, ISBN: 973-98605-8-3

[13] Ion Țeșa, Ioana Crintea, *Dreptul Internațional Umanitar Aplicabil în Conflictele Navale,* Ed. Mar, București, 2009, p. 14, ISBN: 978-973-1863-02-3

[14] Marian C. Molea, *Răspunderea statelor în dreptul internațional contemporan,* Ed. Scrisul Românesc, Craiova, 1978, p. 36

pedepse și adoptarea unui ansamblu de măsuri în scopul reparării prejudiciului cauzat prin infracțiune[15].

Răspunderea reflectă anumite relații juridice inerente oricărei ramuri a dreptului, în sens restrâns aceasta reprezentând ca formă a răspunderii juridice, obligarea unui subiect de a suporta o pedeapsă pentru o infracțiune comisă și dreptul organelor judiciare abilitate, de a aplica acea pedeapsă. Principiul fundamental al aplicării răspunderii penale este reprezentat de faptul că aceasta este strict personală, aplicându-se exclusiv infractorului. Răspunderea penală este necesar a fi individualizată prin adoptarea unui sistem de pedepse în corelație cu genul și gravitatea infracțiunii comise, circumstanțelor agravante sau atenuante în care a fost comisă infracțiunea, gradul de vinovăție al subiectului, prejudiciul și urmările potențial periculoase produse prin săvârșirea faptei precum și atitudinea infractorului cu privire la fapta săvârșită, conștientizarea și participarea la repararea pagubelor cauzate[16].

În cazul răspunderii penale internaționale, sancțiunea constituie o obligație pentru infractor, aplicată de către organismele judiciare internaționale, în acest mod finalizându-se raportul juridic penale, determinând obiectiv și subiectiv mecanismul incidenței sancțiunii, al aplicării pedepselor pe baza unei reglementări stricte și nu în mod arbitrar[17].

Subiecții răspunderii penale internaționale

În ansamblul răspunderii internaționale, cea penală reprezintă o consecință directă a încălcării normelor dreptului internațional umanitar de către persoane fizice care acționează în nume propriu, în numele unor organizații internaționale ori în numele unui stat, angajând astfel răspunderea personală sau a statului sau organizației internaționale. Problema răspunderii penale internaționale a stârnit numeroase controverse pe tema determinării subiectului răspunderii, în special pe linia atragerii răspunderii internaționale a statului. Astfel, unii autori au susținut că sancțiunea penală aplicată exclusiv individual își poate atinge scopul său educativ iar sancționarea penală a statului pentru încălcarea normelor dreptului umanitar ar reprezenta de fapt doar absolvirea și distragerea atenției de la adevărații vinovați ai crimelor de drept internațional, ceea ce contravine normelor dreptului internațional penal[18].

Statul este subiect de drept internațional public și implicit subiect al răspunderii internaționale, fără a putea îndeplini însă și calitatea de subiect al răspunderii penale, pe câtă vreme persoana fizică este subiect al răspunderii penale internaționale, fără a fi și subiect al dreptului internațional[19].

În dreptul internațional modern, răspunderea penală este considerată un atribut al persoanei fizice și nu al colectivității, punându-se bazele pe principiul individualizării[20].

Doctrina juridică a ajuns la această concluzie prin adoptarea și valorizarea particularităților dreptului penal național, raportate la nivel internațional.

Astfel, este exclus un drept penal aplicabil statelor deoarece caracterul principal al acestuia este de natură coercitivă și se aplică prin ipoteză unui subiect care este refractar față de comandamentele sale[21].

---

[15] Ministerul Public Român, Parchetul de pe lângă Înalta Cirte de Casație și Justiție, Revista *Pro Lege,* disponibil on line: http://revistaprolege.ro/teoria-generala-infractiunii-2/

[16] Ion Oancea, *Noțiunea de răspundere penală,* în Analele Universității București, Seria Științe Juridice, nr. 6/1956, p. 134

[17] Gaston Ștefani, Georges Levasseur, *Droit penal general et procedure penale,* Ed. Precis Dalloz, Paris, 1964, p. 226

[18] Grigore Geamănu, *Dreptul Internațional Penal și Infracțiunile Internaționale,* Ed. Academiei, București, 1977, p. 217

[19] Maria Mona Pivniceru, op. cit., p. 43

[20] Sereda Maria Toma, *Răspunderea Internațională Penală în Dreptul Umanitar,* Ed. Fundației "Andrei Șaguna", Constanța, 2003, p. 9, I.S.B.N. 973-8146-94-1

[21] Christian Dominicé, *Observations sur les droits de l'etat victime d'un fait internationalement illicite, Droit international,* Ed. Pédone, Paris, nr. 2/1982, p. 3

Scopul dreptului penal nu este de a organiza sau modifica în vreun fel relațiile sociale ci de a le proteja în cadrul ordinii de drept deja existente, atât la nivel național cât și internațional. În timp ce diferitele ramuri ale dreptului, reglementează diferite raporturi, precum cele dintre persoanele fizice și juridice (dreptul civil), funcțiile publice (dreptul constituțional), dintre cetățeni și administrație (dreptul administrativ), dreptul penal apără totalitatea acestor relații și reglementează reacția societății la încălcarea ordinii juridice, prin săvârșirea de infracțiuni[22].

Principiul răspunderii penale personale împiedică cedarea sau transmiterea răspunderii penale unei terțe persoane și împiedică totodată extinderea efectelor răspunderii penale către alte persoane decât făptuitorul.

În anul 1926, la solicitarea Asociației Internaționale de Drept Penal de la Paris, al cărei membru era, Vespasian Pella, a elaborat un proiect al Codului represiv mondial, cunoscut sub denumirea de ”*Proiectul Pella”,* care prevedea pedepse și măsuri de siguranță aplicabile statelor[23].

Proiectul conține o serie de măsuri de siguranță aplicabile unui stat, precum: distrugerea căilor ferate strategice, reducerea armatei, controlul internațional al bugetului militar, având ca finalitate prevenirea și împiedicarea unei potențiale activități agresive a statelor și combaterea unei stări de pericol și a unor împrejurări implicate în cauzalitatea fenomenului infracțional. În esența sa, proiectul susținea conceptul potrivit căruia măsurile de siguranță aveau un caracter preventiv și nu își aveau temeiul și susținerea în răspunderea penală.

Pedeapsa penală are un rol coercitiv și aplicarea acesteia unui stat, în ansamblul său, ar presupune pedepsirea cetățenilor săi, considerându-se injustă aplicarea unei sancțiuni tuturor cetățenilor. Prin aplicarea pedepsei asupra statului nu s-ar mai realiza cele două scopuri principale ale dreptului penal, respectiv sancțiunea și prevenția[24].

Chiar dacă doctrina nu a achiesat la varianta aplicării pedepselor asupra statelor, nu a fost exclusă calitatea de subiect al răspunderii penale a persoanelor juridice. Acestora li se pot aplica și pedepse fiind considerate a avea voință și interese proprii, distincte de cele ale membrilor care le alcătuiesc, având astfel capacitatea de a săvârși infracțiuni[25].

Până în prezent nu există niciun exemplu de imputare a responsabilității penale vreunui stat. Atât după cele două războaie mondiale cât și după evenimentele din Iugoslavia și Rwanda, au fost trase la răspundere penală internațională numai persoane fizice care au săvârșit infracțiuni internaționale[26].

---

[22] Vintilă Dongoroz, Siegfried Kahane, Ion Oancea, Iosif Fodor, Nicoleta Iliescu, Constantin Bulai, Rodica Stănoiu, *Explicații teoretice ale Codului Penal român,* vol. I, partea Generală, Ediția a II-a, Ed. Academiei Române, București, 2003, p. 6, ISBN 978 -655-322-1, disponibil on line: https://archive.org/stream/20220916145306686_202209/Explica%C5%A3ii%20teoretice%20ale%20Codului%20Penal%20Rom%C3%A2n%20-%20Partea%20general%C4%83%20-%20vol.II%20-%20V.Dongoroz%2CS.Kahane%2CI.Oancea%2CI.Fodor%2CN.Iliescu%2CC.Bulai%2CR.St%C4%83noiu%20-%202003_djvu.txt

[23] Vespasian Pella, *La criminalité collective des Etats et le droit pénal de l'avenir*, Imprimeria de Stat București, 1926, Proiectul codului represiv mondial este publicat în anexă la această lucrare

[24] Narcis Giurgiu, *Răspunderea și sancțiunile de drept penal,* Ed. Neuron, Focșani, 1995, p.92, I.S.B.N. 973-96896-4-7

[25] Louis Delbettz, *Les principes généraux du droit international public,* Librairie générale du droit et de jurisprudence, Paris, 1964, p. 12

[26] A se vedea jurisprudența Tribunalelor Militare Internaționale de la Nürnberg și Tokyo precum și a Tribunalelor Penale Internaționale pentru fost Iugoslavie și Rwanda

Răspunderea penală internațională este consacrată prin Statutul Curții Criminale Internaționale[27] și Proiectul Codului crimelor împotriva păcii și securității omenirii[28].

Aplicarea sancțiunii penale individului, nu îi atribuie calitatea de subiect al dreptului internațional public, această teză fiind intens combătută pe baza argumentului că persoana fizică este adiancentă calității de subiect de drept internațional public numai în domeniul dreptului penal internațional, ceea ce ține de specificului acestei ramuri a dreptului internațional public și nu de acesta în ansamblul său[29].

Chiar dacă au existat și susținători ai tezei potrivit căreia persoana fizică devine subiect al dreptului internațional public prin prisma calității de subiect al dreptului penal internațional[30], aceasta nu a fost susținută iar ideea potrivit căreia individul ar fi creator de normă de drept internațional nu a fost contestată, individul neavând capacitate juridică internațională, în raport cu statele ci este beneficiarul mediat al unor norme.

Prin ratificarea de către Organizația Națiunilor Unite a Cartei Drepturilor Omului[31] i-au fost conferite individului drepturi internaționale, prin prisma cărora acesta poate porni o acțiune la Comisia și Curtea Europeană a Drepturilor Omului, potrivit Convențiilor Europene pentru protecția Drepturilor Omului ori potrivit regulilor de procedură ale Curții de Justiție a Comunităților Europene. Cu toate acestea, în raporturile juridice internaționale, persoana fizică nu poate avea calitatea de subiect al dreptului internațional, accesul său la ordinea juridică internațională fiind posibilă numai prin prisma participării statului de apartenență la tratatele care reglementează domeniul de interes.

Principiile de drept privind răspunderea penală internațională

Dreptul penal internațional conține o serie de principii generale, care formează bazele și condițiile pentru tragerea la răspundere penală a persoanelor pentru crime conform dreptului internațional (genocid, crime împotriva umanității, crime de război și crime de agresiune) și alte crime împotriva păcii și securității omenirii. Majoritatea principiilor generale ale dreptului penal internațional au fost implementate în mod adecvat în actuala (a doua) ediție a Codului penal al Republicii Kazahstan. Această lucrare evaluează calitatea și identifică lacunele în implementarea Codului penal al Kazahstanului, cu scopul de a sugera îmbunătățiri suplimentare ale acestuia.

După cum subliniază în mod util Werle și Jessberger, principiile generale ale dreptului penal internațional au „devenit un centru atât de relevanță practică, cât și de interes academic”[32].

Principiile generale ale dreptului penal internațional sunt reguli cheie pentru construirea sistemului, care formează bazele condițiilor de răspundere penală pentru săvârşirea infracţiunilor de drept internaţional.

Principiile de bază ale dreptului penal internațional, care sunt incluse în Partea a III-a a Statutului de la Roma a Curții Penale Internaționale sunt aproape pe deplin reprezentative pentru dreptul internațional cutumiar. Deoarece reflectă o practică generală acceptată ca lege

[27] *Rome Statut of the International Criminal Court,* documentul A/CONF/183/9, Roma, iulie 1998, art. 25, disponibil on line: https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/281/44/IMG/N9828144.pdf?OpenElement

[28] Comisia de Drept Internațional, sesiunea 48 de la Roma, 26 iulie 1996, Documentul A/51/10, art. 2-3, disponibil on line: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/reports/a_51_10.pdf

[29] Antonio Quintano Ripolles, *Tratado de dereche internacional e internacional penal,* Ed. Vitoria, Madrid, 1955, pp. 188-189.

[30] Matthieu Dautricourt, *La justice criminelle aux Naions Unies. Reflexions sur un abandon,* Revue internationale de Droit pénal, 1964, pp.264-265

[31] Disponibil on line în limba română: https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/rum.pdf

[32] Gerhard WERLE, Florian JESSBERGER, *Principles of International Criminal Law*, 3rd ed. Oxford University Press, 2014, p. 166

în ceea ce privește urmărirea penală a infracțiunilor conform dreptului internațional, includerea lor în ediția actuală (a doua) a Codului penal al Republicii Kazahstan[33] are sens, chiar dacă Kazahstanul nu este un stat parte la Statutul de la Roma și nu este obligat în mod oficial să pună în aplicare regulile Statutului. Această lucrare ia în considerare calitatea generală a implementării principiilor generale ale dreptului penal internațional în legislația penală a Republicii Kazahstan și sugerează câteva măsuri de ajustare care ar putea aduce legislația penală internă a Kazahstanului în conformitate mai deplină cu dreptul penal internațional.

Nullum crimen, nulla poena sine lege

Cunoscut și ca ***principiul legalității***, acest principiu, care este consacrat, de exemplu, în Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice, prevede că nimeni nu poate fi condamnat sau pedepsit pentru o acțiune sau o omisiune care nu a constituit infracțiune, în temeiul național sau internațional, la momentul săvârșirii acesteia[34].

De asemenea, prevede că nu poate fi aplicată nicio pedeapsă mai grea decât cea aplicabilă la momentul săvârșirii infracțiunii.

Scopul acestui principiu este de a asigura că acea legislaţie este specifică şi previzibilă astfel încât indivizii pot prevedea în mod rezonabil consecințele juridice ale acțiunilor lor.

Statutul Curții Penale Internaționale conține o dispoziție similară cu privire la principiul legalității[35] care prevede că ” O persoană nu răspunde penal în baza prezentului statut decât dacă comportamentul său constituie, în momentul în care se produce, o crimă ce ține de competența Curții”.

Principiul legalității este asociat cu principiul neretroactivității, principiul specificității și interzicerea analogiei.

Principiul *neretroactivității* prevede că o lege nu poate fi aplicată evenimentelor care au avut loc anterior de existența acesteia. Articolul 24 din Statutul Curții Penale Internaționale stabilește că incriminarea anumitor fapte, nu ar trebui să se aplice faptelor care au fost săvârșite înainte de intrarea în vigoare a tratatelor și/sau a legilor penale interne respective. În același timp, dacă o sursă de drept penal internațional sau intern este modificată astfel încât să îmbunătățească starea persoanei investigate, urmărite sau condamnate - de exemplu, o faptă este dezincriminată sau este introdusă o pedeapsă mai puțin strictă – o astfel de normă s-ar aplica și faptelor comise în trecut.

Principiul *specificității* impune ca definiția actului interzis să fie suficient de precisă, în timp ce interzicerea analogiei necesită ca definiția să fie strictă și nu interpretabilă.

Ne bis in idem

Această maximă latină enunță principiul că nicio persoană nu ar trebui judecată sau pedepsită de mai multe ori pentru aceeași infracțiune. Acesta asigură protecție inculpaților deoarece ei pot fi siguri că hotărârea instanței va fi definitivă și îi va proteja împotriva arbitrarului sau relei voințe pe parcursul urmăririi penale atât la nivel intern, cât și internațional. În plus, acest principiu se străduiește să asigure că cercetările și urmăririle penale sunt inițiate și efectuate cu scrupulozitate și obiectivitate.

Este important de menționat că aplicarea specifică a ”ne bis in idem” la nivel internațional depinde de formularea sa în statutele relevante ale tribunalelor internaţionale. De exemplu, Statele Tribunalelor Penale Internaționale pentru fosta Iugoslavie și Rwanda prevăd că nicio instanță națională nu poate judeca o persoană pentru infracțiuni deja judecate în fața

[33] A doua ediție a Codului Penal al Republicii Kazakhstan a fost adoptat la 3.07.2014 și a intrat în vigoare la 01.01.2015. disponibil online: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252

[34] *Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice*, art. 15, disponibil on line: https://avp.ro/wp-content/uploads/2020/07/pact_mnp.pdf

[35] Statutul Curții Penale Internaționale de la Roma, adoptat la 17.07.1998, art. 22, disponibil on line: https://www.legal-tools.org/doc/759f54/pdf/

tribunalului internațional, dar în anumite circumstanțe specifice, instanța internațională poate judeca o persoană pe care o instanță națională a judecat-o deja.

Statutul Curții Penale Internaționale prevede o aplicare ușor diferită a principiului ”ne bis in idem” prin aceea că o persoană poate fi judecată la nivel naţional pentru unele infracţiuni care au constituit deja baza unei condamnări din partea Curții.

Totodată, Statele Tribunalelor Penale Internaționale pentru fosta Iugoslavie și Rwanda precum și cel al Curții Penale Internaționale , prevăd toate posibilitatea de judecare a unui individ pentru infracțiuni la care a fost deja subiectul unor proceduri la nivel național menite să sustragă persoana de răspunderea penală la nivel internațional ori judecata nu a fost condusă în mod independent sau imparțial,[36].

Principiul imunității de jurisdicție

Articolul 27 din Statutul de la Roma prevede că persoanele în privința cărora Curtea Penală Internațională își exercită jurisdicția nu pot invoca imunități personale sau funcționale, pe care le pot poseda în temeiul dreptului național sau internațional, ca motiv pentru exonerarea acestor persoane de răspundere penală sau pentru o reducerea pedepsei.

Acest lucru se datorează faptului că imunitățile personale sau funcționale sunt acordate celor mai înalți oficiali și diplomați ai unui stat nu în beneficiul lor, ci pentru a facilita funcțiile statului lor în politica internă și externă, iar săvârșirea infracțiunilor conform dreptului internațional nu este o funcție normală a statelor[37]. În contextul punerii în aplicare a prevederilor Statului de la Roma, în legile lor constituționale, penale și administrative, statele părți sunt obligate să abroge imunitățile șefilor de stat și de guvern, ale membrilor parlamentelor, șefilor de ministere și agenții, judecători, diplomați și alți oficiali. Acest lucru are ca scop facilitarea urmăririi lor în sistemele interne de justiție penală. Trebuie remarcat faptul că existența unei imunități nu ar trebui să împiedice urmărirea unui funcționar de către o instanță penală internațională.

Stabilirea imunității de jurisdicție se stabilește și se acceptă de către state în baza unor convenții bi sau multilaterale.

Convențiile de la Viena din 1961 și 1963[38], stabilește persoanele care se bucură de imunitate și modalitățile de aplicare a acesteia. Cele două convenții stabilesc categoriile de persoane, locuri și bunuri care se bucură de imunitate de jurisdicție ca fiind: persoanele cu rang diplomatic, localurile misiunilor diplomatice, arhivele și documentele acestora, valiza și curierul diplomatic, membrii familiilor cu rang diplomatic (în afară de situația în care sunt cetățeni ai statului acceptant), funcționarii și angajații consulari, localurile consulare, arhivele și documentele consulare.

Persoanele cu rang diplomatic și consular beneficiază de imunitate de jurisdicție din partea statului acceptant dar nu sunt scutiți de răspunderea penală pe care o aplică statul de proveniență. Pe baza unor convenții bilaterale, atunci când se consideră oportun, statul de origine poate renunța oricând la imunitatea de jurisdicție a agenților săi diplomatici și consulari.

În situația în care persoanele care beneficiază de imunitate de jurisdicție, săvârșesc infracțiuni pe teritoriul statului unde sunt acreditate, nu li se aplică legea penală a acestui stat, nefiind supuse jurisdicției penale a statului respectiv.

---

[36] Statutul Curții Penale Internaționale de la Roma, adoptat la 17.07.1998, art. 20 alin. (3), disponibil on line: https://www.legal-tools.org/doc/759f54/pdf/, Statutul Tribunalului Penal Internațional pentru fosta Iugoslavie, adoptat prin Rezoluția 827 din 25.03.1993, art. 10 alin. (2) lit. (b), disponibil on line: https://lege5.ro/gratuit/gu4dsojr/statutul-tribunalului-international-din-25051993 , Statutul Tribunalului Penal Internațional pentru Rwanda, adoptat prin Rezoluția 955 din 08.11.1994, art. 9 alin. (2) lit. (b), disponibil on line: https://lege5.ro/Gratuit/heztoma/statutul-tribunalului-international-pentru-rwanda-din-08111994

[37] Gerhard Werle, Florian Jessberger, op.cit., p. 274

[38] *Documente de Drept Internațional Public,* Culegere de texte, vol I, Centrul de multiplicare al Universității București, 1972, p. 431

Imunitatea de jurisdicție penală nu se confundă cu imunitatea penală, care este atribuită în cazuri extrem de restrânse, cum ar fi în cazul șefilor de state.

Există și unele excepții de la principiul imunității de jurisdicție, respectiv în cazul crimelor contra păcii și securității, crimele de război și crimele contra umanității, indiferent de calitatea persoanei care le-a comis. Un exemplu în acest sens este Sentința tribunalului Militar Internațional de la Nürnberg care a reținut răspunderea penală infracțiuni din categoria celor enumerate, în sarcina întregului guvern hitlerist, dispunând condamnarea tutoror membrilor acestuia.

Principiul imprescribilității

Convenția privind neaplicabilitatea prescripțiilor crimelor de război și crimelor împotriva umanității[39] și Convenția europeană privind neaplicabilitatea prescripțiilor crimelor împotriva umanității și crimelor de război[40] prevăd în mod expres principiul imprescriptibilității răspunderii penale pentru crime de război.

Același principiu este reafirmat și în articolul 29 din Statutul de la Roma cu privire la crimele internaționale, care nu face nicio mențiune însă în privința prescripției aplicării pedepselor, dat fiind faptul că Statutul de la Roma nu prevede judecarea în lipsă (art. 63-1 din Statutul de la Roma).

Deși unele jurisdicții naționale au stabilit prescripția acțiunii penale în dreptul intern, merită amintit că Națiunile Unite a reiterat că atunci când sunt prevăzute într-un tratat aplicabil sau ca parte a altor obligații juridice internaționale, încălcările grave ale dreptului internațional al drepturilor omului și încălcările grave ale dreptului internațional umanitar care constituie infracțiuni conform dreptului internațional nu se vor prescrie.

Principiul răspunderii individuale

Acest principiu a fost dezbătut mai sus în cadrul studiului, la rubrica despre subiecții răspunderii penale internaționale.

Articolul 25 din Statutul Curții Penale Internaționale este fundamental pentru sistemul modern de justiție penală internațională, permițând în mod explicit doar răspunderea penală individuală a persoanelor fizice în diferite forme de complicitate.

Aceasta este diferită, de exemplu, de Cartele Tribunalelor Militare Internaționale de la Nürnberg și Tokyo, care permiteau o dimensiune colectivă a criminalității și responsabilității, în special pentru apartenența la organizații criminale, sau jurisprudența Tribunalului Penal Internațional pentru Fosta Iugoslavie și Rwanda, care a introdus noțiunea de „întreprindere criminală comună".

De asemenea, articolul 25 nu aduce atingere răspunderii statului în temeiul dreptului internațional.

Principiul minorității

În conformitate cu articolul 26 din Statutul de la Roma, nu pot fi trase la răspundere penală persoanele care nu aveau împlinită vârsta de optsprezece ani la momentul săvârșiri a unei infracțiuni.

Principiul răspunderii penale a comandanților și a altor superiori

Articolul 28 din Statutul Curții Penale Internaționale stabilește răspunderea penală a comandanților militari sau a superiorilor civili pentru săvârșirea de infracțiuni în temeiul dreptului internațional de către subalternii lor, dacă un comandant sau superior individual știa

[39] Rezoluția Adunării Generale a Organizației Națiunilor Unite nr. 2391/XXIII, din 26.11.1968, disponibil on line: https://lege5.ro/Gratuit/g43taojq/conventia-asupra-imprescriptibilitatii-crimelor-de-razboi-si-a-crimelor-contra-umanitatii-adoptata-de-adunarea-generala-a-organizatiei-natiunilor-unite-la-26-noiembrie-1968-rezolutia-2391-xxiii

[40] Convenția europeană privind neaplicabilitatea prescripțiilor crimelor împotriva umanității și crimelor de război, adoptată la Strasbourg la 25.01.1974, disponibil on line: https://lege5.ro/Gratuit/he2dkmzx/conventia-privind-imprescriptibilitatea-crimelor-impotriva-umanitatii-si-a-crimelor-de-razboi-din-25011974

sau ar fi trebuit să știe că subordonații săi comit sau urmează să comită astfel de infracțiuni și nu a luat toate măsurile necesare și rezonabile în puterea sa pentru a preveni sau a reprima săvârșirea acestora sau pentru a supune cazul autorităților competente pentru cercetare și urmărire penală.

Principiul vinovăției

O interpretare literală a articolului 30 din Statutul de la Roma sugerează că elementul psihic al crimelor în temeiul dreptului internațional, care sunt sub jurisdicția Curții Penale Internaționale, este intenția directă.

Cu toate acestea, rezultă din jurisprudența Tribunalului Penal Internațional pentru fosta Iugoslavie, care cu siguranță are un impact asupra jurisprudenței Curții Penale Internaționale, că în unele cazuri, răspunderea penală, de exemplu pentru comiterea de crime de război sau crime împotriva umanității, ar putea implica intenție indirectă iar infracțiunile de genocid sau agresiune nu poate fi comisă decât cu intenție directă. În cazul crimei de genocid, cerința de intenție este îndreptată către distrugerea, în totalitate sau parțială, a unui grup național, etnic, rasial sau religios ca atare iar în cazul infracțiunii de agresiune, intenția unui subiect special (un oficial de rang înalt cu autoritate politică și/sau militară într-un stat) este îndreptată către utilizarea de către acel stat a forței militare împotriva altui stat, cu încălcarea prevederilor drept internațional. Prin urmare, în contextul infracțiunii de agresiune, intenția indirectă și neglijența nu îndeplinesc elementul psihic necesar atragerii răspunderii penale.

Cauze de excludere a răspunderii penale

Cauzele de excludere a răspunderii penale, care sunt enumerate în articolul 31 din Statutul de la Roma, sunt reflectate în mare parte în legislațiile penale naționale, ceea ce atestă caracterul lor cutumiar. Cauzele precum boala mintală de defect, autoapărarea și apărarea altora sau constrângerea, sunt comune pentru majoritatea sistemelor juridice interne și nu ridică întrebări.

De asemenea, trebuie remarcat faptul că lista de motive pentru excluderea răspunderii penale din articolul 31 din Statut nu este exhaustivă, Curtea având posibilitatea de asemenea, să recunoască alte circumstanțe, cum ar fi eroarea de fapt sau de drept ca suficiente pentru a stinge responsabilitatea penală a unei persoane, atunci când astfel de motive sunt derivate din legislația aplicabilă, astfel cum este prevăzut la articolul 21 din Statut.

În conformitate cu articolul 32 din Statutul Curții, o greșeală de fapt sau de drept poate constitui un motiv de excludere a răspunderii penale dacă neagă elementul mental cerut de infracțiunea în cauză. O eroare de fapt este o percepție eronată de către autorul unei infracțiuni cu privire la fapte care constituie elementele materiale (actus reus) ale infracțiunii.

La rândul său, o eroare de drept este o confuzie din partea autorului unei infracțiuni cu privire la o calificare juridică a elementelor materiale ale unui act sau omisiune. O eroare de drept irelevantă nu este un motiv pentru stingerea răspunderii penale a unei persoane, deoarece nu anulează elementul mental cerut de infracțiune. În schimb, o eroare relevantă de drept poate anula gradul de vinovăție cerut de infracțiune și, prin urmare, poate constitui un motiv pentru stingerea răspunderii penale a unei persoane.

Principiul răspunderii penale pentru ordinele superiorilor

Articolul 33 din Statutul Curții Penale Internaționale introduce responsabilitatea penală pentru infracțiunile de drept internațional în cazul în care astfel de crime sunt comise în conformitate cu un ordin al unui comandant militar sau al unui superior civil. Această prevedere este necesară pentru a preveni impunitatea, întrucât inculpații din procesele penale internaționale pot încerca să susțină că au săvârșit faptele în cauză în temeiul ordinelor superiorilor, pe care au fost obligați să le respecte în virtutea ierarhiilor de drept sau de fapt, pentru ca o persoană care a săvârșit o infracțiune de drept internațional în temeiul unui ordin superior să evite răspunderea penală.

Concluzii

Practica internațională recentă privind principiile răspunderii penale continuă să fie un subiect de dezbatere în unele sectoare ale doctrinei. Probleme precum valabilitatea legilor de amnistie și grațiere sau domeniul de aplicare a imunităților diplomatice în contextul acuzațiilor de crime internaționale ocupă un loc central. Cu toate acestea, jurisprudența a fost unificată pe baza studiului crimelor de genocid, crime de război și crime împotriva umanității, care au avut loc pe teritoriile fostei Iugoslavii, Rwanda și alte țări supuse studiului Curții Penale Internaționale, cum ar fi Republica Democratică. Congo, Republica Centrafricană și Sudan.

Este important de reținut că Statutul de la Roma trebuie interpretat în cadrul strict al dreptului tratatelor, cu care activitatea Curții Penale Internaționale rămâne, spre deosebire de instanțele ad-hoc, strâns legată de Convenția de la Viena din 1969 și de dispozițiile ei corespunzătoare.

În acest sens, deși acest articol se concentrează pe evoluțiile jurisprudenței aplicabile Statutului de la Roma, este necesar de subliniat că sfera de aplicare a principiilor răspunderii penale pentru crime internaționale depășește competența Curții Penale Internaționale și se aplică de la caz la caz și cu unele adaptări la legislația internă și la mandatele instanțelor hibride, așa cum a fost subliniat în jurisprudența Curții Speciale pentru Sierra Leone și așa cum a fost confirmat în jurisprudența recentă a unor țări precum Columbia.

În toate cazurile, jurisprudența consolidată a tribunalelor ad-hoc și a Curții Penale Internaționale a făcut uz de principiile generale ale dreptului internațional, dreptul cutumiar privind principiile elementare ale umanității și desfășurarea ostilităților precum și alte principii majore ale drepturilor omului. Ca urmare, această listă de principii aplicabile răspunderii penale internaționale nu este exhaustivă, ci constituie baza echilibrului necesar între obligația de a face justiție și drepturile persoanelor acuzate de infracțiuni grave.

Jurisprudența consolidată în materie se referă la cazuri cu praguri ridicate de gravitate, confirmă existența unor structuri organizate de control în spatele infracțiunilor săvârșite și nu exclude un studiu ulterior și necesar al răspunderii internaționale a statelor, dincolo de răspunderea penală a persoanelor. Acesta din urmă este o temă amplă și actuală care merită studiată și care este supusă evoluției studiilor Curții Penale Internaționale datorită consecințelor sale asupra suveranității statului.

Evoluțiile viitoare ale jurisprudenței penale internaționale vor permite o mai mare clarificare cu privire la principiile care guvernează răspunderea penală a persoanelor la nivel internațional. Pentru moment, relevanța concluziilor jurisprudenței Curții Penale Internaționale cu privire la interpretarea Statutului de la Roma este dovedită și confirmată de mandatul articolului 21 din Statut, care nu exclude discuții profunde în cadrul Curții Penale Internaționale cu privire la limitele imputării faptei, în vederea consolidării unei teorii unificate a răspunderii penale internaţionale.

BIBLIOGRAPHY

1. Codul Penal al Republicii Kazakhstan, adoptat la 3.07.2014 și intrat în vigoare la 01.01.2015. disponibil online: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252 ;
2. Comisia de Drept Internațional, sesiunea 48 de la Roma, 26 iulie 1996, Documentul A/51/10, art. 2-3, disponibil on line: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/reports/a_51_10.pdf ;
3. Convenția europeană privind neaplicabilitatea prescripțiilor crimelor împotriva umanității și crimelor de război, adoptată la Strasbourg la 25.01.1974,

disponibil on line: https://lege5.ro/Gratuit/he2dkmzx/conventia-privind-imprescriptibilitatea-crimelor-impotriva-umanitatii-si-a-crimelor-de-razboi-din-25011974 ;

4. DAUTRICOURT Matthieu, *La justice criminelle aux Naions Unies. Reflexions sur un abandon,* Revue internationale de Droit pénal, 1964, pp.264-265

5. DELBETTZ Louis, *Les principes généraux du droit international public, Librairie générale du droit et de jurisprudence*, Paris, 1964, p. 12;

6. *Documente de Drept Internațional Public,* Culegere de texte, vol I, Centrul de multiplicare al Universității București, 1972, p. 431;

7. DOMINICE Christian, *Observations sur les droits de l'etat victime d'un fait internationalement illicite, Droit international*, Ed. Pédone, Paris, nr. 2/1982, p. 3;

8. DONGOROZ Vintilă, KAHANE Siegfried, OANCEA Ion, FODOR Iosif, ILIESCU Nicoleta, BULAI Constantin, STĂNOIU Rodica, *Explicații teoretice ale Codului Penal român*, vol. I, partea Generală, Ediția a II-a, Ed. Academiei Române, București, 2003, p. 6, ISBN 978 -655-322-1, disponibil on line: https://archive.org/stream/20220916145306686_202209/Explica%C5%A3ii%20teoretice%20ale%20Codului%20Penal%20Rom%C3%A2n%20-%20Partea%20general%C4%83%20-%20vol.II%20-%20V.Dongoroz%2CS.Kahane%2CI.Oancea%2CI.Fodor%2CN.Iliescu%2CC.Bulai%2CR.St%C4%83noiu%20-%202003_djvu.txt

9. GEAMĂNU Grigore, *Dreptul Internațional Penal și Infracțiunile Internaționale*, Ed. Academiei, București, 1977, p. 217;

10. GEAMĂNU Grigore, *Drept Internațional Public*, vol. I, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1981, p. 327, I.S.B.N. 978-978-690-884-2;

11. GIURGIU Narcis, *Răspunderea și sancțiunile de drept penal*, Ed. Neuron, Focșani, 1995, p.92, I.S.B.N. 973-96896-4-7;

12. GROTIUS Hugo, *De Iure Belli ac Pacis (Despre dreptul războiului și al păcii)*, Ed. Științifică, București, 1968, cp. XXIV, p.p. 575 și urm.

13. Hotărârea din 17.05.2010 de la Strasbourg a Marii Camere a Curții Europene a Drepturilor Omului, în cauza Kononov contra Letoniei, (Cererea nr. 36376/04), p. 60, disponibil on line: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-119801&filename=CASE%20OF%20KONONOV%20v.%20LATVIA%20-%20%5BRomanian%20

14. LENIN Vladimir Illici, *Despre război, armată și știința militară*, vol I, Editura Militară, București, 1957, p. 448;

15. LOMBARDI Chiara, *Richerche in tema di "Jus gentium"*, Milano, 1946, p. 74;

16. MIGA - BEȘTELIU Raluca, *Drept internațional. Introducere în dreptul internațional public*, Ed. All Beck, București, 2003, p. 40, ISBN: 973-98605-8-3

17.

18. MOLEA C. Marian, *Răspunderea statelor în dreptul internațional contemporan,* Ed. Scrisul Românesc, Craiova, 1978, p. 36

19. PIVNICERU Maria Mona, *Răspunderea penală în dreptul internațional*, Ed. Polirom, București, 1999, p. 9, I.S.B.N. 973-683-228-7;

20. PHILIPSON Christoper, *The International Law and Custom of Ancient Grece and Rome*, vol. 2, Londra 1911, p. 69 ;

21. Ministerul Public Român, Parchetul de pe lângă Înalta Cirte de Casație și Justiție, Revista Pro Lege, disponibil on line: http://revistaprolege.ro/teoria-generala-infractiunii-2/ ;

22. OANCEA Ion, *Noțiunea de răspundere penală*, în Analele Universității București, Seria Științe Juridice, nr. 6/1956, p. 134;

23. *Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice*, art. 15, disponibil on line: https://avp.ro/wp-content/uploads/2020/07/pact_mnp.pdf ;

24. PELLA Vespasian, *La criminalité collective des Etats et le droit pénal de l'avenir*, Imprimeria de Stat București, 1926;

25. Rezoluția Adunării Generale a Organizației Națiunilor Unite nr. 2391/XXIII, din 26.11.1968, disponibil on line: https://lege5.ro/Gratuit/g43taojq/conventia-asupra-imprescriptibilitatii-crimelor-de-razboi-si-a-crimelor-contra-umanitatii-adoptata-de-adunarea-generala-a-organizatiei-natiunilor-unite-la-26-noiembrie-1968-rezolutia-2391-xxiii ;

26. RIPOLLES Antonio Quintano, *Tratado de dereche internacional e internacional penal*, Ed. Vitoria, Madrid, 1955, pp. 188-189

27. *Rome Statut of the International Criminal Court,* documentul A/CONF/183/9, Roma, iulie 1998, art. 25, disponibil on line: https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/281/44/IMG/N9828144.pdf?OpenElement ;

28. Statutul Tribunalului Militar Internațional de la Nürnberg, în *Dreptul international umanitar al conflictelor armate*, Asociația română de drept umanitar, Ed. Șansa, București, 1993, art. 6;

29. Statutul Curții Militare Internaționale pentru a judeca marii criminali de război din Orientul Îndepărtat (Statutul de la Tokyo), art. 5;

30. Statutul Curții Penale Internaționale de la Roma, adoptat la 17.07.1998, art. 22, disponibil on line: https://www.legal-tools.org/doc/759f54/pdf/ ;

31. ȘTEFANI Gaston, LEVASSEUR Georges, *Droit penal general et procedure penale*, Ed. Precis Dalloz, Paris, 1964, p. 226;

32. TEȘA Ion, CRINTEA Ioana, *Dreptul Internațional Umanitar Aplicabil în Conflictele Navale*, Ed. Mar, București, 2009, p. 14, ISBN: 978-973-1863-02-3;

33. TOMA Sereda Maria, *Răspunderea Internațională Penală în Dreptul Umanitar*, Ed. Fundației ”Andrei Șaguna”, Constanța, 2003, p. 9, I.S.B.N. 973-8146-94-1;

34. WERLE Gerhard, JESSBERGER Florian, *Principles of International Criminal Law*, 3rd ed. Oxford University Press, 2014, p. 166;

35. ZAPPALA Salvatore, *Human Rights in International Criminal Proceedings*, Oxford University Press, 2003, p. 8